

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Баюрка Денис Сергійович

*студент 3 курсу Факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Судова реформа України має на меті забезпечення конституційних прав громадян та юридичних осіб на судовий захист. У зв'язку з цим необхідно створити такі передумови, які дозволили б організувати ефективне судочинство, що максимально зможе досягти своєї головної мети – захистити порушені або оспорювані права, свободи та законні інтереси.

Чинне конституційне та інше вітчизняне процесуальне законодавство містить широкі гарантії забезпечення права на юридичний захист. Утім здебільшого вказані можливості закріплені у законодавстві таким чином, що відповідні особи або їх представники практично жодним способом не обмежені у виборі й реалізації форм та засобів юридичного захисту, у тому числі таких, метою яких насправді є не відстоювання власної правової позиції, а отримання переваг, вигод через заподіяння шкоди іншим учасникам процесу. Такі засоби юридичного захисту не спрямовані на відстоювання правової позиції, а є неправомірними діями – зловживаннями правом.

Саме для цього новими процесуальними кодексами вперше на законодавчому рівні був закріплений принцип недопущення зловживання процесуальними правами, метою якого є розвантаження судової системи та пришвидшення процесу. Також був визначений перелік дій, які залежно від конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами, що суперечать завданням судочинства. Зловживання процесуальними правами не лише призводить до затягування судового провадження, а й свого роду спотворення права в цілому.

Напевно, найпоширенішим способом зловживання процесуальними правами у 2018 р., одразу після введення в дію нових процесуальних кодексів, було заявлення недобросовісними учасниками процесу завідомо безпідставних відводів складу суду. Право на подання заяви про відвід судді є однією з гарантій законності здійснення правосуддя, об'єктивності та неупередженості розгляду справи, оскільки ст. 6 Конвенції про захист

прав і основоположних свобод людини закріплені основні процесуальні гарантії, якими може скористатися особа під час розгляду її позову в національному суді, до яких належить розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Натомість суди не визнавали завідомо безпідставні відводи зловживанням, а лише робили висновок про необґрунтованість заявлених відводів.

Ще одним способом є зловживання правом шляхом подачі кількох аналогічних позовів. З матеріальної позиції, позов – це право на задоволення своїх позовних вимог. З процесуальної позиції, позов – це звернена до суду вимога про захист своїх прав та інтересів. Подання позовної заяви є формою реалізації права на позов. Водночас право подання позовної заяви, як будь-яке суб'єктивне право, яким є міра свободи, тобто міра можливої поведінки правомочної особи у правовідносинах, має межі свого здійснення. Об'єктивним критерієм визначення межі здійснення суб'єктивного права є неможливість використання його на шкоду правам інших осіб. Таке використання свого права вважається зловживанням, застереження щодо неприпустимості такої поведінки містить процесуальний закон.

Як варіант поширеною є практика зловживання правом шляхом подачі безпідставного позову. Право на звернення до суду гарантується. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів у порядку, встановленому процесуальним законом. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд справи в суді, до юрисдикції якого його віднесено законом. Однак подача завідомо безпідставного позову за відсутності предмета спору або у спорі, що має вочевидь штучний характер, не спрямована на реальний захист прав, адже особа зловживає своїм правом на судовий захист, не маючи на меті захисту будь-якого охоронюваного законом інтересу.

Також, у вітчизняній юридичній практиці найпоширенішими процесуальними зловживаннями є такі: недобросовісне неодноразове подання клопотань, скарг та заяв; оскарження не оскаржуваних судових актів; неодноразове безпідставне оскарження дій державного виконавця; неподання або несвочасне подання доказів чи інших матеріалів на законну вимогу уповноважених суб'єктів; – неодноразове нез'явлення до суду з різних «поважних» причин; затягування з ознайомленням із матеріалами справи; повідомлення суду неправди у поясненнях сторін (не прямий виклад неправдивих фактів, а заперечення певних обставин, скерування спору в іншу площину, висвітлення факту в іншому ракурсі); подання доказів з якими не ознайомлена друга сторона

наприкінці судового розгляду (у випадку, якщо такі докази були отримані першою стороною значно раніше); умисна доказова пасивність сторін^{1,2}.

У процесуальних правовідносинах заборона зловживання правом найчастіше здійснюється через заборону «недобросовісної» поведінки. Власне недобросовісна поведінка, порушення принципу «добросовісності» вважається зловживанням правом. Загалом добросовісність – це властивість, що передбачає чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків за належного і сумлінного здійснення наданих прав³. У контексті характеристики зазначеного вище цивільного процесуального обов'язку таку властивість належить розуміти як використання наданих особі прав виключно для досягнення встановленої законом процесуальної мети. Тому невиконання особою, яка бере участь у справі, обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними. Зловживання процесуальними правами прямо заборонено законодавством у будь-якому його прояві, і судді, знаючи мотиви представників сторін, можуть застосувати, наприклад, заходи примусу, або інші передбачені законом заходи.

Можна сказати, що «зловживання процесуальними правами» – особливий різновид процесуального правопорушення, що складається з протиправного, несумлінного та неналежного використання особою або її представником, яка бере участь у справі, належних їй процесуальних прав, що відображається у винних процесуальних діях або бездіяльності, які зовнішньо відповідають вимогам процесуальних норм, однак здійснюються з корисливим або особистим мотивом, завдаючи шкоди інтересам правосуддя та (або) інтересам осіб, які беруть участь у справі, а також недобросовісна поведінка в інших формах, що тягне за собою застосування заходів процесуального примусу.

Важливою є роль суду у контексті запобігання зловживання процесуальними правами. Належне реагування суду та недопущення зловживання процесуальними правами учасниками провадження має прямий вплив на ефективність такого судового розгляду. Відповідно до прецедентної практики Суду, саме на національні суди покладається роль організувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними (пункт 28)⁴. Роль суду у попередженні

¹ Капліна, О. В. (2010). Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*, 3(62), 286–295.

² Павленко, Д. Г. (2005). Добросовісність сторін як принцип господарського процесуального права. *Юридичний журнал*, 5(62), 118–124.

³ Панченко, М. В. (2006). Добросовісність, розумність і справедливість – правові засади цивільного права України. *Підприємництво, господарство і право*, 12, 147–150.

⁴ Справа "Шульга проти України" (Заява № 16652/04), Рішення Європейського суду з прав людини (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625#Text

зловживань процесуальними правами та запобіганні ним розкрита у низці рішень Суду. Наприклад, у справі «Мусієнко проти України», в пункті 24 наголошено на тому, що запобігання неналежній і такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів⁵. Більш того, у розглядуваному рішенні Суд установив відсутність сумлінності національного суду стосовно розгляду справи, оскільки така організація судового провадження, щоб воно було без затримок та ефективним, є функцією національних судів. Таким чином, неможливість суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Таким чином, діяння, що мають ознаки зловживання правом, неможливо заборонити повністю, через наведення чіткого переліку у нормативних актах. При цьому підхід, який здебільшого превалює у сучасному законодавстві та полягає у спробі заборони цих діянь через зобов'язання учасників процесу здійснювати свої права та обов'язки «добросовісно», «не зловживаючи ними», теж, як впливає із практики, не є достатньо ефективним. Більше того, поняття «добросовісність», «зловживання правом» не є такими, що не потребують додаткового тлумачення, а навпаки, багатозначними оціночними поняттями.

Також, активна роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами та протидії ним проявляється у професійному керівництві ходом судового провадження, чіткому роз'ясненні прав та обов'язків суб'єктів судового процесу, реагуванні на будь-які спроби зловживання правами, стимулюванні добросовісної реалізації процесуальних прав, наголошенні на неприпустимість поведінки, яка порушує права інших осіб або створює перешкоду у їх реалізації.

⁵ Справа "Мусієнко проти України" (Заява N 26976/06), Рішення Європейського суду з прав людини (2011). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text